

ТЕМА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА НОСТАЛЬГІЇ У КІНО: ДОСВІД ПОЛЬЩІ

Каліщук О. М.

ВСТУП

Історик Жюль Мішле (Jules Michelet) свого часу показав, що кожен з нас є складовою спільноти, яка триває в часі і об'єднує не тільки живих, а й померлих і ненароджених (як тут не згадати Шевченкове послання “і мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні”). Історичне кіно дозволяє відчувати цю єдність і тяглість поколінь. Кінематограф є інструментом і соціалізації, і осмислення національної самобутності, унікальності. Історичні фільми і телесеріали не є чимось новим, але нині, в епоху масових комунікацій, вони стали одним з найефективніших інструментів публічної історії і фактором збереження національної історичної пам'яті. Сила впливу кінематографу на формування політично свідомої особистості полягає у тому, що його вплив не залежить від рівня зацікавленості особи політикою: кіно не виказує політичної заангажованості, і позірно може взагалі не стосуватися політики; однак посили (політичні, соціальні, поведінкові) так чи інак впливають на глядача.

Кінематограф є одним із каналів міфологізації історії. Звертаючись до минулого, історичний фільм, кодує міфологію сучасного йому суспільства, себто той погляд на історію, якому даний соціум віддає перевагу усім іншим. Марк Ферро (Marc Ferro) ще у 1970-х рр. вказував на взаємозв'язок кіно та історичної політики: “... як тільки правителі усвідомлюють собі функцію, яку може мати кіно, вони намагаються взяти його під контроль та використовувати для своїх цілей [...] як на Заході, так і на Сході, правителі приймають однакове ставлення. Це їх об'єднує. Незалежно від того, представляють вони Капітал, Ради чи бюрократію, вони прагнуть підпорядкувати собі кіно”¹.

І у політичному, і у суспільному дискурсі значення кіно для національної спільноти та у політиці пам'яті Польщі давно визнане, його не ставлять під сумнів. Держсекретар Міністерства культури і національної спадщини Республіки Польща Ярослав Селлін (Jarosław Sellin) свого часу заявив: “Я не думаю, що кінематографічна спільнота має побоюватися нашої влади. Кіно для нас – елемент історичної

---

¹ Ferro M. Kino i historia. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011. S. 18.

політики...”². Вже не говоримо про численні публікації різних експертів³.

У Польщі існує закон про кінематограф, прийнятий 30 червня 2005 р., який наслідує французький аналог і на підставі якого створений Польський інститут кіномистецтва (PISF, Polski Instytut Sztuki Filmowej). Це дозволило акумулювати кошти для національного кіновиробництва. Лише за перший рік роботи Польського інституту кіномистецтва на екрани вийшло 26 повнометражних фільмів, а 2014 р. частка фільмів на історичну тематику зросла до 40 %. Анджей Вайда, Єжи Гоффман, Кшиштоф Зануссі, Роман Поланські, Войцех Смажовський та багато інших режисерів щороку випускають фільми з історичним контекстом. “Катинь” та “Людина з надії” Анджея Вайди, “Вогнем і мечем” Єжи Гоффмана, “Чорний четвер” Антоні Краузе, “У темряві” Агнешки Голланд, “Іда” Павла Павліковського, “Ружа” і “Волинь” Войцеха Смажовського – кожен цей фільм спричиняв бурхливі публічні дискусії: чи так усе було, якщо ж не так, то як і чи варто говорити про такі речі взагалі. Кожна така стрічка, актуалізуючи у суспільному дискурсі певні історичні сюжети, обов’язково призводить до часом досить глибоких рефлексій над власним минулим⁴.

У контексті сучасного польського кіно варто виокремити три стрічки: “Катинь” Анджея Вайди (Andrzej Wajda, *Katyn* 2007), “Pokoście” Владислава Пасіковського (Władysław Pasikowski, 2012) та “Волинь” Войцеха Смажовського (Wojciech Smarzowski, *Wołyń* 2016). Усі вони відсилають не просто до знакових історичних подій 20 ст., а до травматичного для поляків досвіду. Усі вони торкаються подій, правда про які впродовж десятиліть у польському суспільстві замовчувалось. Усі вони після виходу на екрани тішилися популярністю у глядачів (з часу прем’єри фільм “Катинь” подивилося 2 770 313 осіб, він отримав

---

² Махун С. Януш Куртика: “Історична політика – це справа держави”. *Дзеркало тижня*. 2009. 5–11 грудня (№ 47). URL: https://zn.ua/internal/yanush_kurtyka_istoricheskaya_politika_eto_delo_gosudarstva.html

³ Саруш-Вольська М., *Трансформація історичної пам’яті у польському кіно*, “Наукові записки Українського католицького університету” 2015, ч. 6: Журналістика. Медіакомунікація, вип. 1, с. 113–118; Ferro M., *Film jako kontranaliza społeczeństwa? Czy istnieje filmowa wizja historii?* [w:] M. Ferro, *Kino i historia*, Warszawa 2012; Mrozek W., *Film pamięci narodowej. Najnowsze kino polskie w dyskursie polityki historycznej*, w Tadeusz Lubelski i Maciej Stroński (red.), *Kino polskie jako kino narodowe*, Kraków 2009, s. 295–319; Piotrowska M., *Rola i znaczenie filmu w popularyzacji historii a kształtowanie społecznej świadomości historycznej*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2016, nr 14; Urbańska M., *Filmowe zarządzanie pamięcią. Kino polskie 2005–2020 o historii najnowszej*, 2022, 396 s.

⁴ Зінченко О. М. Польські олені, Обама та колективна пам’ять українців. Як подолати тяжіння минулого / Українська миротворча школа. Харків: ТОВ “Видавництво права Людини”, 2016. С. 62.

9 нагород й 13 номінацій; “Волинь” відповідно – 1 449 995 осіб⁵) та викликали бурхливу реакцію та гостру дискусію не лише в Польщі.

Катинський злочин був замовчуваною правдою до 1989 р. – із 1940 р. ця тема була під забороною, а від 1943 р. про ці події офіційна комуністична пропаганда поширювала винятково неправду. Як зауважувала у одному зі своїх текстів Анна Коженювська-Бігун, Катинь займає виняткове місце можливо тому, що із жодним іншим історичним фактом не боролися так завзято, а можливо тому, що донині вона є “камнем спотикання” в польсько-російських відносинах⁶.

Анджей Вайда фільмом “Катинь” перервав мовчання на цю тему у польському кінематографі. До дискусії, яка розгорілася у *media*, долучилися „Gazeta Wyborcza”⁷, „Myśl Polska”⁸, „Polityka”⁹, „Przegląd Polityczny”¹⁰, „Rzeczpospolita”¹¹, „Tygodnik Powszechny”¹². Як зауважила Магдалена Сариуш-Вольська, концентрація польської і частково іноземної преси на “Катині” впродовж трьох років від прем’єри і до телевізійних показів навесні 2010 р. перевищила за кількісними показниками (кількість статей на www.filmpolski.pl зафіксовано 186) усі інші коментарі про польські фільми від 1989 р.¹³

Саме стрічка Анджея Вайди стала важливим джерелом інформації про нього навіть у польському суспільстві (як засвідчує 32% респондентів під час соціологічних опитувань).

---

⁵ Czeźnik M., Giza B., Wenzel M., Kwiatkowska A., Żerkowska-Balas. Polacy o polskich filmach. Opinie Polaków o polskim kinie i ich postawy wobec polskiej produkcji filmowej. Badania społeczne. Warszawa, 2021. S. 26.

⁶ Коженювська-Бігун А. Катинь. *Український журнал*. 2007. № 12. С. 24–25.

⁷ Pamiatnych A. „Katyń” Wajdy zakończy sprawę Katynia? *Gazeta Wyborcza*. 2008. 08 kwietnia. Nr 83. S. 19.

⁸ Engelgard J. Obejrzałem „Katyń” Wajdy. *Myśl Polska*. 2007. 14 grudnia. Nr 49/50. S. 10; Poreba B. „Katyń” Andrzeja Wajdy. *Myśl Polska*. 2007. 05 października. Nr 40. S. 5.

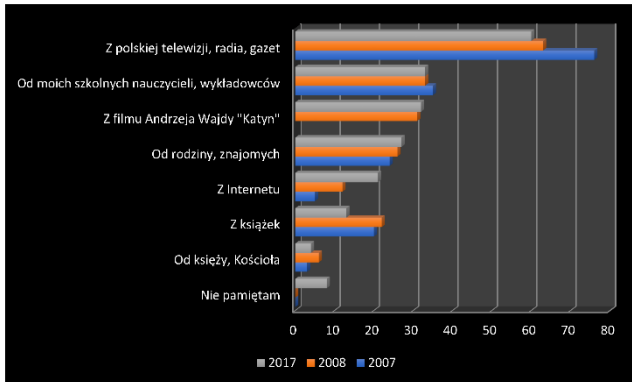
⁹ Pietrasik Z. Zostaną tylko guziki. *Polityka*. Warszawa, 2007. 12 września. Nr 37. S. 66–67.

¹⁰ Werner A. Zły czas, dobra pamięć: wokół „Katynia” Andrzeja Wajdy”, *Przegląd Polityczny*. 2007. Nr 84. S. 26–29.

¹¹ Masłon Kr. Po „Katyniu” można tylko milczeć. *Rzeczpospolita*. 2007. 13 września. Nr 214. S. A12.

¹² Piotrowski A. Film o nieobecnych: czy „Katyń” Wajdy stanie się dla Polaków zbiorowym doświadczeniem? *Tygodnik Powszechny: katolickie pismo społeczno-kulturalne*. 2007. 21 września. Nr 38 dod. S. 6.

¹³ Saryusz-Wolska M. Prasa o Katyniu Andrzeja Wajdy. *Polskie piśmiennictwo filmowe / red. P. Zwienclowski, B. Giza*. Bydgoszcz: Wydawnictwo UKW, 2013. S. 216.

Skąd dowiedział(a) się Pan(i) o tym co się wydarzyło w Katyniu? Pytanie zadano osobom, które dowiedziały się o Katyniu

Фільм Анджея Вайды “Катинь” відіграв ключову роль у процесі реконструкції пам’яті. Як відзначили автори книги “Пам’ятати Катинь” (посилаючись на доробок Зигмунда Фрейда), горе – це процес переживання втрати, який завершується у випадку відсторонення від об’єкта втрати; водночас, горе не завжди можна подолати. (у польських візуальних *media* скорбота за жертвами Катині стала безкінечним процесом). Вайда убачав роль стрічки у тому, щоб вилікувати цю травму. Режисер дозволив глядачам стати свідками катинських розстрілів і таким чином попроситися з жертвами¹⁴. “Катинь” ставши таким розрахунком з приховуваним та викривленим впродовж десятиліть минулим, типовий приклад афірмації мартирологічного бачення історії, в якій поляки виступають у головній ролі як безборонні жертви злочинної системи. Жертвами того злочину є не лишень офіцери, котрі загинули, а й їх родини, які знаючи правду, не могли вголос про неї оголосити світу. Жертвами врешті-решт є тисячі поляків, яких впродовж десятиліть ошукував комуністичний режим¹⁵.

Це підтверджує думку Цезарія Міхальського (Cezary Michalski) про більшу успішність “Катині” Анджея Вайди у порівнянні з історичною політикою¹⁶. Під час дискусії з нащадками жертв у контексті передачі пам’яті наступним поколінням лунали голоси про величезну освітню

¹⁴ Etkind A., Finnin R. et al. Remembering Katyn. Cambridge: Polity Press, 2012. P. 52.

¹⁵ Witek P. Historyczne filmy Andrzeja Wajdy. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*. 2015. Z. 1. S. 66.

¹⁶ Michalski C. „Katyn” w reżyserii Andrzeja Wajdy jest o wiele skuteczniejszy od polityki historycznej. *Dziennik: Polska, Europa, świat*. 2008. 24 stycznia. Nr 20. S. 19.

роль фільму Анджея Вайди “Катинь”, який спричинив ширше суспільне зацікавлення цією темою.

Сам режисер¹⁷ і автори багатьох матеріалів¹⁸ наголошували, що для кінорежисера Анджея Вайди ця тема була особливою/особистою – його батько капітан 72 Полку піхоти з Радома Якуб (Jakub Wajda) загинув у Харкові, є одним з “українського списку” – і він трактував реалізацію фільму як обов’язок перед батьком, який трагічно загинув.

Втім, слід визнати – віддаючи належне класичному польському наративу (одночасно заатакована, Третій Райхом і СРСР 1939 р., Польща зазнала знищення інтелігенції, а потім використання трагедії з пропагандистською метою з обох боків), Вайда не творить чорно-білу картинку подій. Прикметно, що навіть зображаючи розстріл режисер використовує кадри двох документальних фільмів – німецького “У Катинському лісі” (“У всіх випадках установлено типово більшовицький метод убивства – постріл у политицю” повідомляє голос за кадром) та радянського “Трагедія у Катинському лісі” (“Постріл у политицю – улюблений метод гестапівських убивць” – дикторський текст).

Коли ходить про образ радянських військовиків (наголосимо, не співробітників НКВС), то у Анджея Вайди маємо дві різні лінії. Це червоноармійці на початку стрічки, перед відсиленням польських військовополонених на схід, які, вочевидь, мають негативну конотацію (хоча тут вони є радше слухняними виконавцями, але аж ніяк не уособлення зла). І це такі як капітан Попов, котрий є безсумніву позитивним персонажем. Адже він спочатку, намагаючись урятувати від неминучого арешту дружину ротмістра Анджея, Анну пропонує їй вийти заміж; коли ж за нею приїздить “воронок, він, попри неодноразові відмови жінки, допомагає їй з донькою сховатися і заявляє енкаведистам, що за його адресою “такая не живёт”¹⁹.

Не випадково критики високо оцінили стрічку не стільки як видатний фільм, а з огляду на ідеальний спосіб у який режисер показав трагізм долі офіцерів та їх родин. Анжей Вайда у своїй стрічці “Катинь” застосував один цікавий прийом – сталінський злочин він показав через долю жінок – матерів, доньок, дружин знищених офіцерів. Тож фільм став не лише нагадуванням про трагічні історичні події, але рівно ж

---

¹⁷ Andrzej Wajda: To będzie film bardzo osobisty. URL: <https://film/wp/pl/andrzej-wajda-to-będzie-film-bardzo-osobisty>

¹⁸ Zimmerman M. W imię ojca. „Katyń” bardzo osobistym filmem Andrzeja Wajdy. URL: <https://kultura.onet.pl/film/wywiady-i-artykuly/katyn;>

¹⁹ Гірік С. Політика образів. Стереотипні та нестереотипні уявлення в сучасному польському історичному кіно. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/avtorska-kolonka/535-serhii-hirik-polityka-obraziv-stereotypni-ta-nestereotypni-uvavlennia-v-suchasnomu-polskomu-istorychnomu-kino>

розповіддю про її продовження у пам'яті народу, про вибудовування патріотичної свідомості наступних поколінь. Показуючи на екрані долі конкретних людей, вплетену у важку національну історію, режисер нав'язує також діалог з молодим поколінням глядачів, які не мають особистого досвіду минулого 20 ст. з усім його трагізмом. Герої фільму Анджея Вайди у екстремальних обставинах змушені неодноразово робити важкий вибір, щоб залишитися у згоді з власним сумлінням. І саме тому молодь може без сумніву перейматися емпатією до них й ідентифікувати себе з ними²⁰. Саме ця неоднозначність показує здатність людини зберегти обличчя за нелюдських умов.

Говорячи про історичну пам'ять та вплив на неї кінематографу варто вказати ще на декілька моментів. У фільмі не лунає жодного імені конкретної жертви, оскільки режисер прагнув, щоб вони символізували усіх закатованих в Катині.

Стрічка “Катинь” спонукала до появи низки дидактичних матеріалів. Так, у проєкті 2008 р. Інституту національної пам'яті “Війна у фільмі” вміщено чотири фрагменти стрічки з відповідними методичними розробками уроків. Фільм Анджея Вайди став підставовим для сценаріїв лекцій, розроблених і оприлюднених в ході реалізації програми “Патріотизм з покоління в покоління”²¹. Перегляд стрічки Анджея Вайди стало частиною різноматнітних освітніх проєктів, пов'язаних з пам'ятанням катинського злочину і реалізованих на теренах РП²².

Звернемо увагу, що ІНП надавав фінансову допомогу для створення фільмів на історичну тематику, зокрема фільму “Катинь”. У статті “Досвід іноземних країн у відстоюванні вітчизняного кіно” Катерина Білокінь, Євген Дейнека, Анна Крисальна вказують, що найбільше фінансування у 2007 р. (1, 3 млн.) від Інституту польського кіно отримав саме фільм “Катинь” Анджея Вайди²³.

У контексті розмови історичної пам'яті & кіно прикметною є реакція на стрічку Анджея Вайди у Росії. Як вказували експерти “Катинь” порушив непам'ять росіян про трагедію польської еліти²⁴. І цілком очікувано прокат стрічки зустрівся із спротивом чиновників і

---

²⁰ Citka E. K. Filmowa twórczość Andrzeja Wajdy w utrwalaniu świadomości patriotycznej odbiorców. *Patriotyzm a wychowanie* / pod red. Elwiry Jolanty Kryńskiej, Joanny Dąbrowskiej, Agnieszki Szarkowskiej, Urszuli Wróblewskiej. Białystok: Trans Humana Wydawnictwo Uniwersyteckie, 2009. S. 573.

²¹ Od malej ojczyzny do wielkiej historii / red. M. Karda, R. Wardecka. Warszawa, 2009.

²² Див. напр.: Sprawozdanie z realizacji projektu edukacyjnego „Katyń... Ocalić od zapomnienia – wspomnienia rodzin”.

²³ Білокінь К., Дейнека с., Крисальна А. Досвід іноземних країн у відстоюванні вітчизняного кіно. *Кіно – Театр*. 2018. № 4. С. 2–4.

²⁴ Jerofiejew W. „Katyń” poruszył niepamięć Rosjan. *Dziennik: Polska, Europa, świat*. 2008. 22 marca. Nr 70. S. 18–19.

суспільства. Російська компанія викупила права на фільм “Катинь”, аби завадити показу фільму, що на щастя з різних причин не вдалося. У самій Росії показ стрічки скасовували у Санкт-Петербурзі, у Тюмені під час проведення Днів польської культури. Хоч, заради справедливости вкажемо, що фільм у Росії показали через деякий час (навіть на загальноросійських каналах Россия 1, Культура).

Водночас, як написав Сергей Станкевич: “З огляду на репутацію Вайди важко буде у Росії фільм замовчати чи визнати його за черговий антиросійський випадок”²⁵. Очікувано уже восени 2007 р. безпосередньо після прем’єри “Катині” у Польщі в російській пресі з’явилися матеріали щодо Катині, автори яких захищали сталінську версію подій²⁶, посилаючись при цьому на висновки комісії Бурденка. А у номері “Российской газеты” поруч інтерв’ю з Анджеем Вайдою опубліковано коментар Александра Сабова, де автентичність записки Лаврентія Берії від 5 березня 1940 р. ставиться під сумнів. Сам режисер не вважав його антиросійським і наголошував на тому, що в Катині лежать тіла не тільки польських офіцерів. Згідно саме такого бачення Тадеуш Любельський, аналізуючи роль фільму “Катинь” на суспільну візію, висновковує, що саме з нього глядачі часто вперше дізнаються про цей фрагмент минулого, а перспектива взаємного порозуміння стає ближчою²⁷.

Знаковим для польського суспільства виявився також твір Владислава Пасіковського “Pokłosie”, який отримав в українському варіанті (через складнощі перекладу) назви “Колоски” “Наслідки”, “Стерня”²⁸.

Твір Владислава Пасіковського отримав схвальну оцінку іменитих колег. Анджей Вайда назвав “Pokłosie” чудовим та зворушливим (wspaniały, poruszający film), а Роман Полянський (Roman Polański) після перегляду виказав свої очікування на подібну стрічку та не проминув відзначити відвагу, необхідну для створення подібних творів мистецтва²⁹.

Картина “Pokłosie” стала одним із елементів поррахунків поляків зі складною історією Другої світової війни. Стрічка стала яскравим (хоча

---

²⁵ Bielecki T. Rosjanie o „Katyniu” Andrzeja Wajdy. *Gazeta Wyborcza*. 2007. 10-11 listopada. Nr 263. S. 3. URL: <http://wyborcza.pl/1,85810,4659870.html>

²⁶ Широкопад А. Див, також: Широкопад А. «... Какой провокации опасался Сталин в 1941 году?» *Чудеса и приключения*. 2003. № 10; Широкопад А. Давний спор славян. Россия, Польша, Литва. Москва, Издательство «Хранитель», 2007.

²⁷ Lubelski T. Katyń – udział filmu w kształtowaniu wyobrażenia społecznego. *Historyka*. 2011. T. XLI. S. 72.

²⁸ Саме тому у своєму тексті ми використовуємо оригінальну польську назву стрічки.

²⁹ Roman Polański o „Pokłosiu”: długo czekałem na ten film. URL: <https://kultura.onet.pl/film/wiadomosci/roman-polancki-o-poklosiu-dlugo-czekalem-na-ten-film/19tgs10>

й далеко не поодиноким) прикладом того, як польські митці готові порушувати болючі й незручні для свого суспільства теми, пересікати чергові кордони³⁰.

Шукаючи відповіді на питання чому жодна стрічка, який присвячений темі Катастрофи і ставлення до неї поляків не викликав такої публічної дискусії Пьотр Форескі пропонує просту й очевидну відповідь. Польський кінематограф у цій царині є консервативним, схематичним, другорядним і митці не виходять поза межі знання, яке уже іншими способами проникло у колективну свідомість; кінематограф радше йде на крок поза публічним дискурсом, аніж спонукає до дискусії³¹.

Як влучно підмітила Барбара Голлендер (Barbara Hollender) навіть шанс зреалізувати ідею фільму режисер отримав лише тоді, коли постала потреба ревізії погляду на історію, відходу від сенкевичевої версії та спроб поррахунку з власними гріхами³². Владислав Пасіковський показує несільську, неангельську Польщу³³. Тому очікувано з приводу „Poklosia” у Польщі розгорілась дискусія довкола польськості³⁴, полонофобії і знеславлення поляків³⁵. Як і книга Яна Томаша Гросса (Jan Tomasz Gross), яку покладено в основу, вона кинула виклик суспільства і передбачувано викликала бурхливу реакцію глядачів та *mass media*³⁶. Лише від прем'єри у травні і в часі активної дискусії жовтня-грудня 2012 р. з'явилося понад півсотні матеріалів у популярних виданнях „Gazeta Polska”, „Gazeta Polska Codziennie”, „Gazeta Wyborcza”³⁷, „Nasz

---

³⁰ Lisicki P. Obłudni obrońcy „Poklosia”. *Uważam Rze: inaczej pisane*. 2012. 26 listopada; Semka P. Kolejna przekroczona granica. *Uważam Rze: inaczej pisane*. 2012. 19 listopada. Nr 47. S. 18–21.

³¹ Forecki P. Poklosie, poGrossie i kibice polskości. *Studia Litteraria et Historica*. 2013. Nr 2. S. 231.

³² Hollender B. Zmowa milczenia. *Rzeczpospolita*. 2012. 9 listopada. Nr 262. S. A10.

³³ Preizner J. Niesielska, nieanielska wieś p(P)olska. Rozważania wokół Poklosia Władysława Pasikowskiego. *Przestrzeń w kulturze współczesnej*. Tom 1: Literatura. Teatr. Film / redakcja Daria Mazur i Beata Morzyńska-Wrzošek. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2016. S. 362–371.

³⁴ Див. напр.: Nowicka M. Polskość jako przedmiot sporu. Przykład kontrowersjo wokół filmu *Poklosie* w reż. Władysława Pasikowskiego. *Studia Socjologiczne*. 2015. Nr 1 (216). S. 183–210; Toczyski P. „Pasikowszczyzna” jako spojrzenie na polskość poprzez lokalne i paneuropejskie symbole. *Media – Kultura – Komunikacja Społeczna*. 2015. Nr 11/4. S. 107–121.

³⁵ Wolniewicz B. Antypolonizm i 56 procent. *Najwyższy Czas!: pismo konserwatywno-liberalne*. 2013. 14 stycznia. Nr ½. S. VII–IX.

³⁶ Детальніше див.: Nowak K. Film „Poklosie” jako katalizator kolejnej dyskusji o wydarzeniach z Jedwabnego z 1941 roku. *Nigdy więcej*. 2016. Nr 22.

³⁷ Abramowicz M. To nasz polska hańba. *Gazeta Wyborcza*. 2012. 3 grudnia. Nr 280. S. 10; Bikont A. Taka prawdę chcesz ludziom mówić?: „Poklosie”: ile rzeczywistości w filmie. *Gazeta Wyborcza*. 2012. Nr 275.. S. 20; Gontarczyk P. „Poklosie”, czyli Gross dla niepiśmiennych. *Gazeta Wyborcza*. 2012. 28 listopada. Nr 48. S. 18–19; Jabłoński D. Chodzi o strach przed

Dziennik”³⁸, „Nasza Polska”³⁹, „Newsweek Polska”⁴⁰, „Przekrój”, „Rzeczpospolita”⁴¹, „Tygodnik Powszechny”⁴², „Uważam Rze”, „Wprost”. Зауважимо, що подібну, але не настільки масштабну дискусію викликала стрічка “Іда” П. Павліковського (Paweł Aleksander Pawlikowski), де автор теж піднімає питання про поставу поляків щодо євреїв під час Голокосту у роки Другої світової війни⁴³.

Подібно, як і Анджей Вайда, Владислав Пасіковський у “Pokłosiu” розповів не лише про трагедію, а про те як замовчана правда про вчинений у минулому злочин тяжіє над сьогоднішнім не лише нечисленних живих її виконавців, а й їх дітей (та й решті цілою нацією). Саме тому у фільмі режисер відмовився від нейтралізуючого способу оповіді про так звану іншу сторону: “Від початку мого задуму фільму ніколи не був він історичним, і таким не є [...] Були і є три можливі підходи до цієї теми – історичний, дві рівнозначні акції і сучасний. Я вибрав останній, оскільки два перші були б фільмами, які розповідали

---

prawda i antysemityzm / Rozm. przepr. Paweł Smoleński. *Gazeta Wyborcza*. 2012. 2– listopada. Nr 271. S. 4; Sobolewski T. Jak tragedia antyczna. *Gazeta Wyborcza*. 2012. 20 października. Nr 246, dod. *Gazeta Stołeczna*. S. 7; Sobolewski T. Jazda na „Pokłosie”. *Gazeta Wyborcza*. 2012. 20 listopada; Sobolewski T. Nie bać się „Pokłosia”. *Gazeta Wyborcza*. 2012. 8 listopada. Nr 261. S. 14; Stępiński Kr. Nie tylko o „Pokłosiu”: list Czesława Bieleckiego. *Gazeta Wyborcza*. 2012. 4 grudnia. Nr 283. S. 11; Werner A. Pasikowski przestrzelił: tu strzelać nie należy. *Gazeta Wyborcza*. 2012. 31 grudnia. Nr 202. S. 42.

³⁸ “Pokłosie” pod nosem Sikorskiego. *Nasz Dziennik*. 2013. 4–5 maja. Nr 103; Żebrowski L. „Pokłosie”? Nie, dzięki. *Nasz Dziennik*. 2012. 21 listopada. Nr 272. S. 20.

³⁹ Żaryn J. „Pokłosie” nie jest filmem historycznym / rozm. przepr. Mateusz Rawicz. *Nasza Polska*. 2012 6 grudnia. Nr 49. S. 14.

⁴⁰ Głowiński M. „Pokłosie” jak wyrzut sumienia / Rozm. przepr. Renata Kim. *Newsweek Polska*. 2012. 20 grudnia. Nr 48. S. 48–51.

⁴¹ Cieslik M. Przykrywanie “Pokłosia”. *Rzeczpospolita*. 2012. 21 listopada. Nr 272. S. A14; Hollender B. Zmowa milczenia. *Rzeczpospolita*. 2012. 9 listopada. Nr 262. S. A10; Passent A. Hejting usprawiedliwiony. *Rzeczpospolita*. 2012. 12 grudnia. Nr 290. S. A11; Semka P. „Pokłosia” nie wolno krytykować? *Rzeczpospolita*. 2012. 22 listopada; Zdort D. O tym, jak śmiałem się na „Pokłosiu”. *Rzeczpospolita*. 2012. 16 listopada; Zychowicz P. Gross trafia pod strzechy. *Rzeczpospolita*. 2012. 15 października. Nr 241. S. A13.

⁴² Piotrowska A. Gross trafia pod strzechy: film o polskim antysemityzmie. *Tygodnik Powszechny: katolickie pismo społeczno-kulturalne*. 2012. 9 listopada. Nr 46. S. 35.

⁴³ Див. напр.: Chmielewska K., Żukowski T. Die Annäherung an die Katastrophe: Paweł Pawlikowski’s „Ida” and Władysław Pasikowski’s „Pokłosie”. *Nach dem Holocaust: Medien postkatastrophischer Vergewärtigung in Polen und Deutschland* / Anna Artwińska, Anja Tippner (Hrsg.). Frankfurt am Main: PL Academie Research, 2017. S. 173.194; Maciejewski M. Modele ukrywania relacji polsko-żydowskich w najnowszym kinie polskim: „Ida” i „Pokłosie”. *„Rozliczanie” przeszłości: relacje polsko-żydowskie w tekstach kultury XX i XXI wieku* / Pod redakcją Tadeusza Sucharskiego i Marty Murawskiej. Słupsk: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej, 2016. S. 319–332; Spiewak P. Pokłosie Idy. *Polityka*. Warszawa, 2015. 11–17 marca. Nr 11. S. 22–24.

про євреїв, а третій спосіб дозволив тені говорити про поляків”⁴⁴; “єдиним способом на створення польського фільму про поляків була розповідь сучасної історії про те, що знаємо, що відчуваємо”⁴⁵. На переконання Каміли Жито (Kamila Żyto), саме тому врешті стрічка отримала назву “Колоски/Наслідки”, а не “Кадиш”. Адже останній однозначно пов’язаний і відсилає до єврейської культури (є літургійною молитвою, поминальна роль якої поширилась після погромів), а “Pokłosie” у першому своєму значенні відсилає нас до селянської культури, але водночас і має універсальний сенс, визначаючи підсумки чи результат чийхось дій, що дозволяє інтерпретувати стрічку у ширшому контексті, водночас акцентуючи та сучасності у творі⁴⁶.

Пасіковський не створив фільму про євреїв, а про поляків і правду⁴⁷ (а точніше – брудну правду⁴⁸, або як образно охарактеризував сам режисер – про трупи у нашій шафі⁴⁹). “Цей фільм це велика польсько-польська сповідь на теми пам’яти. Пам’яті втраченої, пам’яті небажаної, витісненої, урешті-решт брудної і сором’язливої. Пасіковський – думаю, вперше у польському кіно – розповідає про це надвірверто, незауважливо, а що важливіше, не ховаючись при цьому у костюм минулого... Маємо сучасність, де історія лишень витає у повітрі і повертається справою зірваної змови мовчання, даючи шанс не переживання катарсису”⁵⁰. Владислав Пасіковський, на переконання Патриції Ратайської (Patrycja Ratajska) не зробив фільму, який був би заспокоєнням, запевненням, що поляки порадили собі з проблемами польсько-єврейських відносин; ба більше – чітко говорить, що проблема й надалі є і що різні спільноти – національна, локальні, родинні – повинні

---

⁴⁴ Pasikowski W. „To nie jest film o zbrodni, lecz o poszukiwaniu prawdy / Z Władysławem Pasikowskim rozmawia Piotr Śmiałowski. *Kino*. 2012. Nr 11. S. 12.

⁴⁵ Coś takiego zdarzyło się w moim kraju / Zapis rozmowy, którą w redakcji GW przeprowadził Remigiusz Grzela. *Gazeta Wyborcza*. 2012. 26 października. S. 10.

⁴⁶ Żyto K. Kino grozy „a la polonaise” – „Pokłosie” Władysława Pasikowskiego. *Film & TV Kamera*. 2013. Nr 3. S. 25.

⁴⁷ Luter A. Wypluć prawdę? / rozm. Katarzyna Jabłońska. *Więź*. 2012. Nr 11/12. S. 131–138.

⁴⁸ Żylicz. Brudna pamięć / roz. przepr. Joanna Cieśla. *Polityka*. 7 listopada. Nr 45. S. 96–98.

⁴⁹ Pasikowski W. Trupy z naszej szafy / rozm. przepr. Małgorzata Sadowska. *Newsweek Polska*. 2012. 26 listopada. Nr 42. S. 104–106.

⁵⁰ Mirowski M. Bo to bardzo ważny, choć nie wybitny film jest... – recenzja filmu „Pokłosie” Władysława Pasikowskiego. URL: <https://liberte.pl/bo-to-bardzo-wazny-choc-nie-wybitny-film-jest-recenzja-filmu-poklosie-wladyslawa-pasikowskiego/>

його вирішити⁵¹. Власне на це осучаснення минулого звертають увагу й інші експерти⁵².

Зроблений у “Pokłosiu” опис польського контексту Голокосту / Заглади крізь призму правила, а не винятку, або долі тих, хто загинув, борячись за виживання, увиразнює і пояснює розміри трагедії культури і суспільства, у середовищі яких відбувалася різанина євреїв; показує необхідність безумовної капітуляції⁵³.

Стрічка є безпрецедентним явищем у масштабах польської популярної культури (“Тут вам не Америка”), а отже й польської *tout court*. Владислав Пасіковський шокував не тим, що розпочав розмову про Єдвабне, Вонсоче, Радзівилів, Келиде, а тим, що зачепив тему погромів у масовій культурі, звернувшись не до інтелектуалів чи експертів, обізнаних у цій темі, а до звичного громадянина, заговоривши зрозумілою для нього мовою. Фільм “Pokłosie” є зрозумілим усім і скерований до усіх; він є викликом – якщо не прагненням до емансипації. Режисер адресує свою роботу передовсім самому глядачеві: щоб він не лишень пізнав історію / правду, а й завмер від жаху. За допомогою образів й емоцій, використовуючи знання, оперує у сфері свідомости та самосвідомости. Підкреслюючи роль фільму “Pokłosie” Аніта Пьотровська твердила: “Пасіковський вносить під стріхи мультиплексів все, що у вузьких “освітчених” колах було вже давно пропрацьовано... Він робить щось неймовірне: знімає тріллер від жаху, з життя сучасного польського села. Він не прагне переконати переконаних. Він, як контрабандист, проникає зі своєю стрічкою туди, де до того нікого ще не було... Пасіковських бруталізує дійсність, щоб показати: нове покоління прирече платити за несплачену провину. Після кривавого врожаю понад піввікової жавности все ще потрібно збирати колоски, що лишилися на стерні... ФІЛЬМ Пасіковського викличе роздратування не лише тих, хто із впертістю маньяка охороняє міф польської невинности, але й тих, кому він буде заважати їх вірі в

---

⁵¹ Ratajska P. Dochodzenie. Relacje polsko-żydowskie w “Pokłosiu” Władysława Pasikowskiego. *Zapatrzeni w przeszłość. O zwrocie pamięciowym w naukach humanistycznym* / pod redakcją Pawła Kwiatkowskiego. Poznań: Europejskie Stowarzyszenie Kulturoznawcze, 2016. S. 52.

⁵² Bogusławski M. M. Ida, Pokłosie. Historia – kilka uwag o uboecaniu przeszłości. *Humanistyka i przyrodoznawstwo*. 2017. Nr 23. S. 193–208; Nieć M. „Pokłosie” W. Pasikowskiego – w poszukiwaniu ofiar Holocaustu. Wokół myśli V. E. Ftankla. *Dzielo chwali Mistrza*. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr hab. Irenie Popiołek okazji 50-lecia pracy artystycznej oraz pracy pedagogicznej / red. O. Królikowska, M. Łątkowski, D. Topij-Stempińska. Kraków, 2016. S. 383–392.

⁵³ Janicka E. Corpus Christi, corpus delicti – nowy kontrakt narracyjny. *Pokłosie* (2012) Władysława Pasikowskiego wobec kompromitacji kategorii polskiego świadka Zagłady. *Studia Litteraria et Historica*. 2018. Nr 7. S. 93.

імплементацій польський антисемітизм...”⁵⁴. Фільм Пасіковського спричинив поляризацію глядачів і критиків, які визнають фільм або як безумовно антипольський (правиця), або як важливий для подальшого правильного функціонування поляків, змушені до прийняття болючої історичної правди і тим самим, спростування романтичних міфів (лівиця)⁵⁵.

Владислав Пасіковський показав у “Pokłosiu” беззаперечну провину й відповідальність поляків за те, що відбулося у Єдвабному, наважився поставити питання героїзму та моральності, випадаючи із звичного способу розповіді про війну; довів, що запроваджена у ПНР політика вимагування пам’яті була надсильною, а її наслідки відчуються донині, спробував подолати status quo для “культури мовчання”, втілене в ексципуції Юзька, який насмілився (насправді випадково) оприлюднити пам’ять про попередніх мешканців⁵⁶. І навряд чи є випадковим, що з одного боку, у деяких містах Польщі фільм заборонили для демонстрації, а у інших – після показу стрічки люди почали піднімати могильні камені невинно вбитих.

“Pokłosie” є прикладом впродовж десятиліть узалежнення політичної кон’юнктури та появи кінострічок. “Pokłosie” спочатку відкинута, а після ідеологічно-програмових змінах правлячої партії (Platforma Obywatelska) і наростанні конфлікту з Prawem i Sprawiedliwością було підтримане (режисер згадував, що змінив лишень назву і чи не одну сцену). Можна уважати промовистим саме у контексті історичної політики та національної пам’яті і скандал щодо фінансування стрічки Владислава Пасіковського Польським інститутом кіномистецтва. Через суд державний орган спробував повернути назад виділені ним 3,5 млн злотих.

Ще один кінематографічний твір, який торкається історичних подій, які з одного боку є знаковими, а з іншого боку – впродовж десятиліть замовчуваними, є фільм “Волинь”. Зрештою, сам режисер відсилає нас до цієї тези епіграфом (motto) – словами Яна Залеського (Jan Zaleski, батько сумновідомого ксьондза Тадеуша Ісаковіча-Залеського): “Жертви Волині були забиті двічі: перший раз від сокир українців,

---

⁵⁴ Piotrowska A. Gross trafia pod strzechy: film o polskim antysemityzmie. *Tygodnik Powszechny: katolickie pismo społeczno-kulturalne*. 2012. 9 listopada. Nr 46. S. 35.

⁵⁵ Duryś E.. Film jako źródło wiedzy historycznej. Warszawa, 2019. S. 109.

⁵⁶ Żakieta K. Pamięć, tabu, trauma w najnowszym kinie polskim. Przypadek Róży W. Smarzowskiego, Idy P. Pawlikowskiego i Pokłosia W. Pasikowskiego. *Politeja*. 2015. Nr 3 (35). S. 239.

другий – через витирання з пам’яті” („Kresowian zabito dwukrotnie. Raz przez ciosy siekierą, drugi raz przez przemilczenie”)⁵⁷.

Як зауважив Володимир В’ятрович, найразючішу різницю між символами “Катинь” і “Волинь” демонструють саме фільми Вайди і Смажовського: перший трагічний, але світлий і життєствердний, показує і негідників, і героїв, а другий похмурий, депресивний, злий, сповнений ненависті⁵⁸. На відміну від твору Анджея Вайди, який “жахливо політкоректний”, Войцех Смажовський радше неприховано прямолінійний у своєму прагненні показати “польську рацію”. Образ українсько-польських відносин у роки Другої світової війни у “Волині” вписується у заавансовану читанку східноєвропейських “кривавих земель” (за Тімоті Снайдером) – про геноцид, який, як вказує цитата на початку фільму, оповитий мовчанням. Кінокритик та публіцист Якуб Маймурек (Jakub Majmurek), розмірковуючи про “Волинь” поставив цілу низку питань, які більш, ніж риторичні: Чи цей фільм потрібний у цій частині Європи? Чи інсценізуючи з вражаючою об’єктивністю різанину і травми фільм не спричинює історичних війн пам’яті між спільнотами, які там мешкають? Чи не є спітворцем міфу “нищення польських кресів” (від себе додамо – загибелі Аркадії)? Образи, які творить Смажовський відлунюють передовсім на фізіологічному рівні і чи щодо Волині не потрібно чогось інтелектуальнішого; кіна, яке не збурує емоції, а дозволяє дистанціювати від зміцнених історичною політикою травм?⁵⁹ Не випадково, коментуючи дискусію довкола стрічки “Волинь” Каяя Путо (Kaja Puto) назвав його фільмом, який ділить українців та поляків⁶⁰, а литовський історик Альвідас Нікжентайтис (Alvydas Nikžentaitis) висновковував: “Мені здається, що цей фільм унеможливить українсько-польські дискусії на цю тему на наступні 20 років”⁶¹. І це попри задеклароване режисером прагнення докластися до українсько-польського поєднання. Войцех Смажовський у своїх інтерв’ю декларував прагнення зняти стрічку, яка стане містком, а не муrom між нашими обома народами, ініціювати активний діалог між українцями та поляками щодо волинських подій.

---

⁵⁷ Детальніше: Калішук О. “Волинь”: війна пам’яті чи кіномистецтво? Луцьк: Терези, 2017. С. 11.

⁵⁸ В’ятрович В. “Волинь” vs “Катинь”. URL: https://blogs.pravda.com.ua/autors/viatrovych/5a04520f1a78b/page_3/

⁵⁹ Majmurek J. „Wołyń”: Kino w wojnie pamięci. URL: <https://liberte.pl/bo-to-bardzo-wazny-choc-nie-wybitny-film-jest-recenzja-filmu-poklosie-wladyslawa-pasikowskiego/>

⁶⁰ Puto K. A film which divides Poles and Ukrainians / translated by Agnieszka Pikulicka-Wilczewska. *New Eastern Europe*. 2017. No 1. P. 182–186.

⁶¹ Wiatrowycz krytykował w Wilnie film „Wołyń”. URL: <https://kresy.pl/wydarzenia/wiatrowycz-krytykowal-w-wilnie-film-wolyn>

Ще до виходу стрічка Войцеха Смажовського на екрани тишилася суспільною зацікавленістю, а після прем'єри викликала очікувану дискусію. На шпальтах суспільно-політичних щоденників і тижневиків, місячників з'явилися рефлексії численних авторів (назвемо тут лише "Do Rzeczy"⁶², „Gazeta Wyborcza”⁶³, „Myśl Polska”⁶⁴, „Najwyższy Czas!”⁶⁵, „Polityka”⁶⁶, „Polska”⁶⁷, „Przegląd Polityczny”⁶⁸,

---

⁶² Gociek P. Biedny filmowcy patrzą na „Wołyń”. *Do Rzeczy*. 2016. Nr 41. S. 47–49; Pieczyński M. „Wołyń” w ogniu. *Do Rzeczy: tygodnik Lisickiego*. 2016. 17-23 października. Nr 42. S. 28–29; Semka P. Wołyński chorał. *Do Rzeczy*. 2016. 25 września – 2 października. Nr 39. S. 68–69; Zychowicz P. „Wołyń” – film prawdziwy. *Do Rzeczy*. 2016. 25 września – 2 października. Nr 39. S. 70-71.

⁶³ Kutz D. Co w „Wołyniu” widzi lustreczko złej macochy. *Gazeta Wyborcza*. 2016. 18 października. Nr 244. S. 18; Motyka Grzegorz o Wołyniu: Noży nie święcili. Z Grzegorzem Motyką rozmawia Andrzej Brzeziecki. *Gazeta Wyborcza*. 2016. 24-25 września. Nr 224. S. 30-31; Smoleński P. Uporajmy się z tą zadrą: 79. Rocznica zbrodni wołyńskiej. *Gazeta Wyborcza*. 2022. 9–10 lipca. Nr 158. S. 3; Smoleński P. Wołyńska ruletka. *Gazeta Wyborcza*. 2016. 1–2 października. Nr 230. S. 26; Sobolewski T. „Wołyń” to wielki film. Zło jak namalowane. *Gazeta Wyborcza*. 2016. 24–25 września. Nr 224. S. 28–29; Stanowski K. „Wołyń”: niedobry czas dla takiego filmu. *Gazeta Wyborcza*. 2016. 15–16 października. Nr 242. S. 13; Varga Kr. Miłość w czasach rzezi, czyli porażający „Wołyń”. *Gazeta Wyborcza*. Duży format 2016. Nr 41. S. 04.

⁶⁴ Engelgard J. „Wołyń” Smarzowskiego tylko do „użytku wewnętrznego”? *Myśl Polska*. 2016. 3–10 stycznia. Nr ½. S. 1; Piwar A. Uwolnić Ukrainę z demonów. *Myśl Polska*. 2016. 23–30 października. Nr 43/44. S. 3; Samborski T. O filmie „Wołyń” raz jeszcze: film, polityka, historia. *Myśl Polska*. 2023. 9–16 kwietnia. Nr 15/16. S. 16–17; Śmiech A. „Wołyń” – film wybitny i potrzebny. *Myśl Polska*. 2016. 23–30 października. Nr 43/44. S. 7.

⁶⁵ Gniadek-Zieliński M. Przemilczane ludobójstwo. *Najwyższy Czas!: pismo konserwatywno-liberalne*. 2016. Nr 43/44. S. LIV–LVI; Winarczyk M. Wołyń w ogniu. *Najwyższy Czas!: pismo konserwatywno-liberalne*. 2016. 8–15 października. Nr 41/42. S. LXVI.

⁶⁶ Pietrasik Z. „Wołyń”: anatomia zbrodni. Sąsiedzi z Wołynia. *Polityka*. 2016. 5-11 października. Nr 41. S. 94–95; Wilczak J. Jak narastała groza: Rozmowa z prof. Grzegorzem Motyką, najwybitniejszym historykiem “rzezi wołyńskiej”, o tym, jak, się ma wizja Wojciecha Smarzowskiego do faktów oraz co dla Polaków i Ukraińców wynika z premiery “Wołynia”. *Polityka*. 2016. 12 października. Nr 42. S. 27–29; Wróblewski J. Dzikość idzie z człowieka: wywiad z Wojciechem Smarzowski. *Polityka*. 2016. Nr 39. S. 76–79.

⁶⁷ Czupryn A. „Wołyń” Wojciecha Smarzowskiego: film o miłości w czasach nieludzkich. *Polska (metropolia Warszawska)*. 2016. 2-4 września. Nr 71. dod. Magazyn. S. 18–19; Gzyl P. Z siekierą na widza, czyli prowokator Wojciech Smarzowski. *Polska*. 2016. 21 marca. Nr 23. S. 08-09; Pietrykowski D. „Wołyń” kipi emocjami, tak jak cała historia kresów. Rozm. przepr. Anita Czupryn. *Polska (metropolia Warszawska)*. 2016. 23-25 września. Nr 77. dod. Magazyn. S. 11–13.

⁶⁸ Menchvel A. Błąd w sztuce: rzecz o „Wołyniu” Wojciecha Smarzowskiego. *Przegląd Polityczny*. 2016. Nr 139/140. S. 42–47.

„Rzeczpospolita”⁶⁹, „Tygodnik Powszechny”⁷⁰ і т. д.). Сама ж дискусія теж стала предметом аналізу⁷¹.

Сприйняття стрічки Войцеха Смажовського, ймовірно, зумовлена наступним ефектом. Чимало епізодів фільму не є вимислом і відповідають історичній дійсності. Яскраво прочитується, зокрема, відтворення подій у кисилинському костелі, добре відоме за описами Владзимежа Славоміра Дембського (Włodzimierz Sławomir Dębski). Навіть доволі вражаюча сцена, пов’язана з однією з жорстких сцен розірвання кіньми, для істориків пов’язана з долею знаного поета Зигмунта Румеля (Zygmunt Jan Rumel). На це, зрештою, напряму вказує автор, згадуючи у кадрі його відомий вірш “Дві батьківщини”. Не уникнув режисер у стрічці і т. зв. “відплатних акцій”, які неоднозначно були сприйняті кресов’яцькими середовищами. Однак, замордований поляками українець буквально напередодні зарубав власного брата, котрий вимагав від нього долучитися до масакри, убивши дружину-польку. До того ж, якщо у випадку з антипольськими нападами ми маємо прямі та безальтернативні вказівки на їх виконавців (українські націоналісти), то у цьому випадку глядач залишений без таких орієнтирів. Ігжегож Мотика так прокоментував історичну відповідність цього епізоду: “Прошу звернути увагу, що польські нападники – це не організований відділ, а якась група самостійних месників, тож ситуація могла мати місце. Адже до липня АК на тих теренах не мала партизанських підрозділів”⁷².

---

⁶⁹ Adamski Ł. „Wołyń” ma moc. *Rzeczpospolita*. 2016. 7 października. Nr 235. S. A12. Chrabota B. Wołyń i umieranie polskich Kresów. *Rzeczpospolita*. 2016. 17-18 września. Nr 218. Plus-Minus (38). S. 03; Hollender B. „Wołyń”: Trauma historii i miłość. *Rzeczpospolita*. 2016. 5 października. Nr 233. S. A 13; Jasina Ł. Polskie „Bękart wojny”. *Rzeczpospolita*. 2016. 1-2 października. Nr 230. Plus-Minus (40). S. 30–31; Memches F. „Wołyń” w dniu czarnego protestu. *Rzeczpospolita*. 2016. 8-9 października. Nr 236. S. 24.

⁷⁰ Boniecki A. Film „Wołyń”: czym się stanie? *Tygodnik Powszechny: katolickie pismo społeczno-kulturalne*. 2016. 25 września. Nr 39. S. 3; Konończuk W. Ukraińcy patrzą na „Wołyń”. *Tygodnik Powszechny: katolickie pismo społeczno-kulturalne*. 2016. 20 listopada. Nr 47. S. 44–45; Piotrowska A. Matka Polka wołyńska. *Tygodnik Powszechny: katolickie pismo społeczno-kulturalne*. 2016. 9 października. Nr 41. S. 62–63.

Piotrowska A. Matka polka wołyńska. *Polityka*. 2016. 5-11 października. Nr 41. S. 62–63;⁷¹ Див.: Fukumoto K. A review on the film “Wołyń” of Wojciech Smarzewski: on the contemporary relationship between Poland and Ukraine in memory politics. *Language, Culture, Politics: international Journal*. 2017. Vol. 1. P. 245–255; Nowak J. „Wołyń Smarzowskiego – próba nawiązania dialogu czy impertynencja w stosunkach polsko-ukraińskich?: analiza odbioru filmu przez polskie, ukraińskie oraz rosyjskie media. *Forum Wschodnie: rocznik interdyscyplinarny*. 2016. Nr 4. S. 211–226; Uljasz A. Pamięć historyczna w kulturze masowej: recepcja filmu Wojciecha Smarzowskiego „Wołyń” z 2016 r. w prasie drukowanej i internecie. *Limes*. 2016. Nr 6. S. 180–211.

⁷² Grzegorz Motyka o Wołyniu: Noży nie święcili [Reżim elektronowy]. – Warunki dostępu : <http://wyborcza.pl/magazyn/1,124059,20738472,wolyn-nozy-nie-swiecili.html>

Однак, проблема полягає у тому, що навіть ці розрізнені правдиві факти, зібрані в одному місці і показані як побачене однією людиною, створюють єдину викривлену картину того, що відбувалося у роки Другої світової війни. Усі підібрані режисером сюжети слугують одній меті – закріпити за своїми ексклюзивну роль “жертви”, ігноруючи причинно-наслідкові зв’язки.

Стрічка Войцеха Смажовського цілком вписана у “кресовий” дискурс, для якого характерний лише позірний діалог, а насправді – монолог з образами минулого, в яких “іншим” відведено роль статистів або й “катів”. Це “наші Креси”, де мешкають й інші, але цікавить головню наша історія і саме пам’ять про неї має бути відновлена. Це своєрідний „*fantomowe imregium*” без якого неможливо уявити польської культури

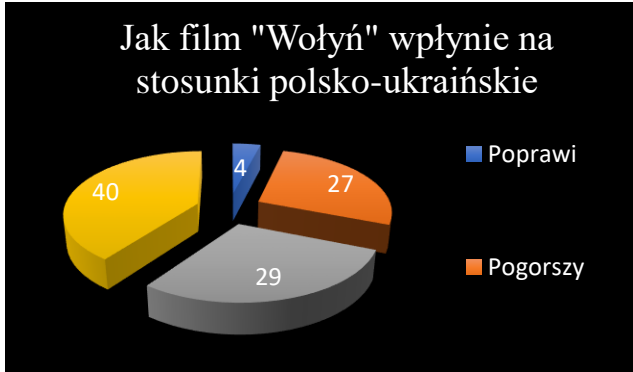
Проблема фільму полягає у тому, що він витворює загальну атмосферу ненависті і відживляє “упирів минулого”, яких наші обидва народи почали позбуватися. Як твердить Роберт Чижевський (Robert Czużewski) “Волинь”, подаючи сугестивні образи, які у формуванні суспільної свідомості відсувають науку на другий план, створює або поборює стереотипи. І у цьому сенсі добре зроблене історичне кіно має більше значення, ніж найкраще написана книга професійного вченого-історика⁷³. Стрічка ж Войцеха Смажовського радше стала у виразненні тих застарілих фобій щодо українців, які ще живуть у польському суспільстві. Фільм в очах пересічного глядача, який не обізнаний в історичних тонкощах, напевне закріпить негативний стереотип українця та створить антиукраїнську атмосферу, хоч як би з цим не погоджувалися творці стрічки. Найбільшою загадкою, яка власне визначає обґрунтованість чи безпідставність такої пильної уваги до фільму “Волинь”, є саме питання – як вплине він на суспільну свідомість сучасних українців та поляків. Чимало з тих, хто висловлював свою погляд на стрічку Войцеха Смажовського, припускали, що він буде формувати бачення українців поляками на кшталт “Вогнем і мечем” Генріха Сенкевіча. Якщо польське суспільство сприйме усе показане за історичну правду і на підставі цього буде формувати свою візію українсько-польських відносин у минулому, то за це лячно і то дуже лячно. Адже, той емоційний вплив, який має фільм “Волинь” є беззаперечним. Як визнав Павел Коваль (Paweł Kowal): “Фільм полярний, і у зв’язку з цим розповідь з цього фільму буде однією з найважливіших, яка формуватиме образ українця у нинішнього покоління поляків. І це дуже серйозна справа, скільки, спираючись на негативні стереотипи, часто можна знищити дуже багато у міжнародних

---

⁷³ Чижевський Р. Світ після “Волині”: Це просто добре кіно. *Український тиждень*. 2016. 10 листопада (№ 45).

відносінах”⁷⁴. І навряд чи можна погодитися з думкою тих, хто твердить, що кількість запобіжників, вмонтованих у картину, є достатньою щоб запобігти зростанню антиукраїнських настроїв⁷⁵. Переваження позитивних та захоплених рецензій у польському медіапросторі та високий відсоток позитивних оцінок глядачів⁷⁶ лише підтверджують ці побоювання.

І ще одна заувага щодо стрічки Смажовського. Очевидним є прагнення показати його якомога більшій глядацькій аудиторії, не обмежуючись польським глядачем. Однак відсутність прокату в Україні та показ у невеликій кількості країн (Чехія, Литва, Німеччина) дозволяють твердити про передовсім внутрішнього глядача.

У підсумку вкажемо, що історичне кіно віддавна відігравало важливу роль у польському суспільстві. І немає жодних підстав твердити, що ситуація зміниться. Стрічки на історичну тематику стали і елементом формування історичної пам’яті про ті події, які стали наріжним каменем національної самоідентифікації (як катинський злочин) історичних травм (як волинські події) і способом поруху з минулим (як едвабенський злочин і питання причетності і ставлення поляків до Голокосту), яке стало викликом для сьогодення. Саме історичні художні стрічки провокували найбільші історичні дискусії всередині польського

⁷⁴ Коваль П. Українці й поляки повинні спільно зняти фільм про свою історію / розм. Юрій Банахевич. URL: <http://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/2115928-pavel-koval-polskij-politik-kolisnij-deputat-evroparlamentu.html>

⁷⁵ Adamski Ł. Wicedyrektor Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia o filmie „Wołyń” / URL: <http://www.rp.pl/Publicystyka/310069854-Wicedyrektor-Centrum-Polsko-Rosyjskiego-Dialogu-i-Porozumienia-o-filmie-Wolyn.html>

⁷⁶ Sonda Histmag.org 16-30. X. 2016 r.: film “Wołyń” oceniam na... URL: <https://histmag.org/Sonda-Histmag.org-film-Wolyn-oceniam-na-14181>

суспільства (і не лише) й спонукали до переосмислення візії минулого. Польський історичний кінематограф є увиразненим прикладом впливу політики пам'яті на історичну пам'ять. Цей досвід є надкорисним для української держави у побудові власних кроків у висвітленні українського минулого та відображення сучасної російсько-української війни.

Література

1. Adamski Ł. Wicedyrektor Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia o filmie „Wołyń” / URL: <http://www.rp.pl/Publicystyka/310069854-Wicedyrektor-Centrum-Polsko-Rosyjskiego-Dialogu-i-Porozumienia-o-filmie-Wolyn.html>
2. Andrzej Wajda: To będzie film bardzo osobisty. URL: <https://film/wp/pl/andrzej-wajda-to-będzie-film-bardzo-osobisty>
3. Bielecki T. Rosjanie o „Katyniu” Andrzeja Wajdy. Gazeta Wyborcza. 2007. 10-11 listopada. Nr 263. S. 3. URL: <http://wyborcza.pl/1,85810,4659870.html>
4. Bikont A. Taka prawdę chcesz ludziom mówić?: „Pokłosie”: ile rzeczywistości w filmie. Gazeta Wyborcza. 2012. Nr 275. S. 20.
5. Bogusławski M. M. Ida, Pokłosie. Historia – kilka uwag o uboeczeniu przeszłości. Humanistyka i przyrodoznawstwo. 2017. Nr 23. S. 193–208.
6. Boniecki A. Film „Wołyń”: czym się stanie? Tygodnik Powszechny: katolickie pismo społeczno-kulturalne. 2016. 25 września. Nr 39. S. 3.
7. Chmielewska K., Żukowski T. Die Annäherung an die Katastrophe: Paweł Pawlikowski's „Ida“ and Władysław Pasikowski's „Pokłosie”. Nach dem Holocaust: Medien postkatastrophischer Vergegenwärtigung in Polen und Deutschland / Anna Artwińska, Anja Tippner (Hrsg.). Frankfurt am Main: PL Academie Research, 2017. S. 173–194.
8. Chrabota B. Wołyń i umieranie polskich Kresów. Rzeczpospolita. 2016. 17-18 września. Nr 218. Plus-Minus (38). S. 03.
9. Cieslik M. Przykrywanie “Pokłosia”. Rzeczpospolita. 2012. 21 listopada. Nr 272. S. A14.
10. Citka E. K. Filmowa twórczość Andrzeja Wajdy w utrwalaniu świadomości patriotycznej odbiorców. Patriotyzm a wychowanie / pod red. Elwiry Jolanty Kryńskiej, Joanny Dąbrowskiej, Agnieszki Szarkowskiej, Urszuli Wróblewskiej. Białystok: Trans Humana Wydawnictwo Uniwersyteckie, 2009. S. 573.
11. Coś takiego zdarzyło się w moim kraju / Zapis rozmowy, którą w redakcji GW przeprowadził Remigiusz Grzela. Gazeta Wyborcza. 2012. 26 października. S. 10.

12. Cześniak M., Giza B., Wenzel M., Kwiatkowska A., Żerkowska-Balas. Polacy o polskich filmach. Opinie Polaków o polskim kinie i ich postawy wobec polskiej produkcji filmowej. Badania społeczne. Warszawa, 2021. S. 26.
13. Czupryn A. „Wołyń” Wojciecha Smarzowskiego: film o miłości w czasach nieludzkich. Polska (metropolia Warszawska). 2016. 2-4 września. Nr 71. dod. Magazyn. S. 18–19.
14. Durys E.. Film jako źródło wiedzy historycznej. Warszawa, 2019. S. 109.
15. Engelgard J. „Wołyń” Smarzowskiego tylko do „użytku wewnętrznego”? Myśl Polska. 2016. 3–10 stycznia. Nr ½. S. 1.
16. Engelgard J. Obejrzałem „Katyń” Wajdy. Myśl Polska. 2007. 14 grudnia. Nr 49/50. S. 10; Poręba B. „Katyń” Andrzeja Wajdy. Myśl Polska. 2007. 05 października. Nr 40. S. 5.
17. Etkind A., Finnin R. et al. Remembering Katyn. Cambridge: Polity Press, 2012. P. 52.
18. Ferro M. Kino i historia. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011. S. 18.
19. Ferro M., Film jako kontranaliza społeczeństwa? Czy istnieje filmowa wizja historii? [w:]M. Ferro, Kino i historia, Warszawa 2012
20. Mrozek W., Film pamięci narodowej. Najnowsze kino polskie w dyskursie polityki historycznej, w Tadeusz Lubelski i Maciej Stroński (red.), Kino polskie jako kino narodowe, Kraków 2009, s. 295–319.
21. Forecki P. Pokłosie, poGrossie i kibice polskości. Studia Litteraria et Historica. 2013. Nr 2. S. 231.
22. Fukumoto K. A review on the film “Wołyń” of Wojciech Smarzowski: on the contemporary relationship between Poland and Ukraine in memory politics. Language, Culture, Politics: international Journal. 2017. Vol. 1. P. 245–255.
23. Głowiński M. „Pokłosie” jak wyrzut sumienia / Rozm. przepr. Renata Kim. Newsweek Polska. 2012. 20 grudnia. Nr 48. S. 48–51.
24. Gniadek-Zieliński M. Przemilczane ludobójstwo. Najwyższy Czas!: pismo konserwatywno-liberalne. 2016. Nr 43/44. S. LIV–LVI.
25. Gociek P. Biedny filmowcy patrzą na „Wołyń”. Do Rzeczy. 2016. Nr 41. S. 47–49.
26. Gontarczyk P. “Pokłosie”, czyli Gross dla niepiśmiennych. Gazeta Wyborcza. 2012. 28 listopada. Nr 48. S. 18–19.
27. Grzegorz Motyka o Wołniu: Noży nie święcili [Reżim elektronowy]. – Warunki dostępu : <http://wyborcza.pl/magazyn/1,124059,20738472,wolyn-nozy-nie-swiecili.html>
28. Gzyl P. Z siekierą na widza, czyli prowokator Wojciech Smarzowski. Polska. 2016. 21 marca. Nr 23. S. 08-09.

29. Hollender B. „Wołyń”: Trauma historii i miłość. Rzeczpospolita. 2016. 5 października. Nr 233. S. A 13.
30. Jabłoński D. Chodzi o strach przed prawdą i antysemityzm / Rozm. przepr. Paweł Smoleński. Gazeta Wyborcza. 2012. 2– listopada. Nr 271. S. 4.
31. Janicka E. Corpus Christi, corpus delicti – nowy kontrakt narracyjny. Pokłosie (2012) Władysława Pasikowskiego wobec kompromitacji kategorii polskiego świadka Zagłady. *Studia Litteraria et Historica*. 2018. Nr 7. S. 93.
32. Jerofiejew W. „Katyń” poruszył niepamięć Rosjan. *Dziennik: Polska, Europa, świat*. 2008. 22 marca. Nr 70. S. 18–19.
33. Konończuk W. Ukraińcy patrzą na „Wołyń”. *Tygodnik Powszechny: katolickie pismo społeczno-kulturalne*. 2016. 20 listopada. Nr 47. S. 44–45.
34. Kutz D. Co w „Wołyniu” widzi lustreczko złej macochy. *Gazeta Wyborcza*. 2016. 18 października. Nr 244. S. 18; Motyka Grzegorz o Wołyniu: Noży nie święcili. Z Grzegorzem Motyką rozmawia Andrzej Brzeziecki. *Gazeta Wyborcza*. 2016. 24–25 września. Nr 224. S. 30–31.
35. Lisicki P. Obłudni obrońcy „Pokłosia”. *Uważam Rze: inaczej pisane*. 2012. 26 listopada; Semka P. Kolejna przekroczona granica. *Uważam Rze: inaczej pisane*. 2012. 19 listopada. Nr 47. S. 18–21.
36. Lubelski T. Katyń – udział filmu w kształtowaniu wyobrażenia społecznego. *Historyka*. 2011. T. XLI. S. 72.
37. Luter A. Wypluć prawdę? / rozm. Katarzyna Jabłońska. *Więź*. 2012. Nr 11/12. S. 131–138.
38. Maciejewski M. Modele ukrywania relacji polsko-żydowskich w najnowszym kinie polskim: „Ida i „Pokłosie”. „Rozliczanie” przeszłości: relacje polsko-żydowskie w tekstach kultury XX i XXI wieku / Pod redakcją Tadeusza Sucharskiego i Marty Murawskiej. Słupsk: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej, 2016. S. 319–332; Spiewak P. *Pokłosie Idy*. Polityka. Warszawa, 2015. 11–17 marca. Nr 11. S. 22–24.
39. Majmurek J. „Wołyń”: Kino w wojnie pamięci. URL: <https://liberte.pl/bo-to-bardzo-wazny-choc-nie-wybitny-film-jest-recenzja-filmu-poklosie-wladyslawa-pasikowskiego/>
40. Masłon Kr. Po „Katyniu” można tylko milczeć. *Rzeczpospolita*. 2007. 13 września. Nr 214. S. A12.
41. Memches F. „Wołyń” w dniu czarnego protestu. *Rzeczpospolita*. 2016. 8–9 października. Nr 236. S. 24.
42. Menchvel A. Błąd w sztuce: rzecz o „Wołyniu” Wojciecha Smarzewskiego. *Przegląd Polityczny*. 2016. Nr 139/140. S. 42–47.
43. Michalski C. „Katyń” w reżyserii Andrzeja Wajdy jest o wiele skuteczniejszy od polityki historycznej. *Dziennik: Polska, Europa, świat*. 2008. 24 stycznia. Nr 20. S. 19.
44. Mirowski M. Bo to bardzo ważny, choć nie wybitny film jest... – recenzja filmu „Pokłosie” Władysława Pasikowskiego. URL:

<https://liberte.pl/bo-to-bardzo-wazny-choc-nie-wybitny-film-jest-recenzja-filmu-poklosie-wladyslawa-pasikowskiego/>

45. Nieć M. „Pokłosie” W. Pasikowskiego – w poszukiwaniu ofiar Holocaustu. Wokół myśli V. E. Ftankla. Dzieło chwali Mistrza. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr hab. Irenie Popiołek okazji 50-lecia pracy artystycznej oraz pracy pedagogicznej / red. O. Królikowska, M. Łątkowski, D. Topij-Stempińska. Kraków, 2016. S. 383–392.

46. Nowak J. „Wołyń Smarzewskiego – próba nawiązania dialogu czy impertynencja w stosunkach polsko-ukraińskich?: analiza odbioru filmu przez polskie, ukraińskie oraz rosyjskie media. Forum Wschodnie: rocznik interdyscyplinarny. 2016. Nr 4. S. 211–226.

47. Od małej ojczyzny do wielkiej historii / red. M. Karda, R. Wardecka. Warszawa, 2009.

48. Pamiatnych A. „Katyń” Wajdy zakończy sprawę Katynia? Gazeta Wyborcza. 2008. 08 kwietnia. Nr 83. S. 19.

49. Pasikowski W. „To nie jest film o zbrodni, lecz o poszukiwaniu prawdy / Z Władysławem Pasikowskim rozmawia Piotr Śmiałowski. Kino. 2012. Nr 11. S. 12.

50. Pasikowski W. Trupy z naszej szafy / rozm. przepr. Małgorzata Sadowska. Newsweek Polska. 2012. 26 listopada. Nr 42. S. 104–106.

51. Pieczyński M. „Wołyń” w ogniu. Do Rzeczy: tygodnik Lisickiego. 2016. 17-23 października. Nr 42. S. 28–29.

52. Pietrasik Z. „Wołyń”: anatomia zbrodni. Sąsiedzi z Wołynia. Polityka. 2016. 5-11 października. Nr 41. S. 94–95.

53. Pietrykowski D. „Wołyń” kipi emocjami, tak jak cała historia kresów. Rozm. przepr. Anita Czypryn. Polska (metropolia Warszawska). 2016. 23-25 września. Nr 77. dod. Magazyn. S. 11–13.

54. Piotrowska A. Gross trafia pod strzechy: film o polskim antysemityzmie. Tygodnik Powszechny: katolickie pismo społeczno-kulturalne. 2012. 9 listopada. Nr 46. S. 35.

55. Piotrowska A. Matka Polka wołyńska. Tygodnik Powszechny: katolickie pismo społeczno-kulturalne. 2016. 9 października. Nr 41. S. 62–63.

56. Piotrowska M., Rola i znaczenie filmu w popularyzacji historii a kształtowanie społecznej świadomości historycznej, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2016, nr 14; Urbańska M., Filmowe zarządzanie pamięcią. Kino polskie 2005–2020 o historii najnowszej, 2022, 396 s.

57. Piotrowski A. Film o nieobecnych: czy „Katyń” Wajdy stanie się dla Polaków zbiorowym doświadczeniem? Tygodnik Powszechny: katolickie pismo społeczno-kulturalne. 2007. 21 września. Nr 38 dod. S. 6.

58. Piwar A. Uwolnić Ukrainę z demonów. Myśl Polska. 2016. 23–30 października. Nr 43/44. S. 3.

59. Preizner J. Niesielska, nieanielska wieś p(P)olska. Rozważania wokół Pokłosia Władysława Pasikowskiego. Przestrzeń w kulturze współczesnej. Tom 1: Literatura. Teatr. Film / redakcja Daria Mazur i Beata Morzyńska-Wrzosek. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2016. S. 362–371.

60. Puto K. A film which divides Poles and Ukrainians / translated by Agnieszka Pikulicka-Wilczewska. *New Eastern Europe*. 2017. No 1. P. 182–186.

61. Ratajska P. Dochodzenie. Relacje polsko-żydowskie w „Pokłosiu” Władysława Pasikowskiego. *Zapatrzeni w przeszłość. O zwrocie pamięciowym w naukach humanistycznym* / pod redakcją Pawła Kwiatkowskiego. Poznań: Europejskie Stowarzyszenie Kulturoznawcze, 2016. S. 52.

62. Roman Polański o „Pokłosiu”: długo czekałem na ten film. URL: <https://kultura.onet.pl/film/wiadomosci/roman-polanski-o-poklosiu-dlugo-czekalem-na-ten-film/19tgs10>

63. Samborski T. O filmie „Wołyń” raz jeszcze: film, polityka, historia. *Myśl Polska*. 2023. 9–16 kwietnia. Nr 15/16. S. 16–17

64. Saryusz-Wolska M. Prasa o Katyniu Andrzeja Wajdy. *Polskie piśmiennictwo filmowe* / red. P. Zwienclowski, B. Giza. Bydgoszcz: Wydawnictwo UKW, 2013. S. 216.

65. Semka P. Wołyński chorał. *Do Rzeczy*. 2016. 25 września – 2 października. Nr 39. S. 68–69.

66. Śmiech A. „Wołyń” – film wybitny i potrzebny. *Myśl Polska*. 2016. 23–30 października. Nr 43/44. S. 7.

67. Smoleński P. Uporajmy się z tą zadrą: 79. Rocznica zbrodni wołyńskiej. *Gazeta Wyborcza*. 2022. 9–10 lipca. Nr 158. S. 3.

68. Sobolewski T. „Wołyń” to wielki film. Zło jak namalowane. *Gazeta Wyborcza*. 2016. 24–25 września. Nr 224. S. 28–29.

69. Sobolewski T. Jak tragedia antyczna. *Gazeta Wyborcza*. 2012. 20 października. Nr 246, dod. *Gazeta Stołeczna*. S. 7.

70. Sobolewski T. Jazda na „Pokłosie”. *Gazeta Wyborcza*. 2012. 20 listopada

71. Sonda [Histmag.org](https://histmag.org) 16-30. X. 2016 r.: film „Wołyń” oceniam na... URL: <https://histmag.org/Sonda-Histmag.org-film-Wolyn-oceniam-na-14181>

72. Stanowski K. „Wołyń”: niedobry czas dla takiego filmu. *Gazeta Wyborcza*. 2016. 15–16 października. Nr 242. S. 13.

73. Stępiński Kr. Nie tylko o „Pokłosiu”: list Czesława Bieleckiego. *Gazeta Wyborcza*. 2012. 4 grudnia. Nr 283. S. 11.

74. Uljasz A. Pamięć historyczna w kulturze masowej: recepcja filmu Wojciecha Smarowskiego „Wołyń” z 2016 r. w prasie drukowanej i internecie. *Limes*. 2016. Nr 6. S. 180–211.

75. Varga Kr. Miłość w czasach rzezi, czyli porażający „Wołyń”. *Gazeta Wyborcza*. Duży format 2016. Nr 41. S. 04.
76. Werner A. Pasikowski przestrzelił: tu strzelać nie należy. *Gazeta Wyborcza*. 2012. 31 grudnia. Nr 202. S. 42.
77. Werner A. Zły czas, dobra pamięć: wokół „Katynia” Andrzeja Wajdy”, *Przegląd Polityczny*. 2007. Nr 84. S. 26–29.
78. Wiatrowycz krytykował w Wilnie film „Wołyń”. URL: <https://kresy.pl/wydarzenia/wiatrowycz-krytykowal-w-wilnie-film-wolyn>
79. Wilczak J. Jak narastała groza: Rozmowa z prof. Grzegorzem Motyką, najwybitniejszym historykiem “rzezi wołyńskiej”, o tym, jak, się ma wizja Wojciecha Smarzowskiego do faktów oraz co dla Polaków i Ukraińców wynika z premiery “Wołyń”. *Polityka*. 2016. 12 października. Nr 42. S. 27–29
80. Winarczyk M. Wołyń w ogniu. *Najwyższy Czas!:* pismo konserwatywno-liberalne. 2016. 8–15 października. Nr 41/42. S. LXVI.
81. Witek P. Historyczne filmy Andrzeja Wajdy. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*. 2015. Z. 1. S. 66.
82. Wolniewicz B. Antypolonizm i 56 procent. *Najwyższy Czas!:* pismo konserwatywno-liberalne. 2013. 14 stycznia. Nr ½. S. VII–IX.
83. Wróblewski J. Dzikość idzie z człowieka: wywiad z Wojciech Smarzowski. *Polityka*. 2016. Nr 39. S. 76–79.
84. Żakieta K. Pamięć, tabu, trauma w najnowszym kinie polskim. Przypadek Róży W. Smarzowskiego, Idy P. Pawlikowskiego i Pokłosia W. Pasikowskiego. *Politeja*. 2015. Nr 3 (35). S. 239.
85. Żaryn J. „Pokłosie” nie jest filmem historycznym / rozm. przepr. Mateusz Rawicz. *Nasza Polska*. 2012 6 grudnia. Nr 49. S. 14.
86. Zdort D. O tym, jak śmiałem się na „Pokłosiu”. *Rzeczpospolita*. 2012. 16 listopada
87. Zimmerman M. W imię ojca. „Katyń” bardzo osobistym filmem Andrzeja Wajdy. URL: <https://kultura.onet.pl/film/wywiady-i-artykuly/katyn;>
88. Zychowicz P. „Wołyń” – film prawdziwy. *Do Rzeczy*. 2016. 25 września – 2 października. Nr 39. S. 70–71.
89. Zychowicz P. Gross trafia pod strzechy. *Rzeczpospolita*. 2012. 15 października. Nr 241. S. A13.
90. Żylicz. Brudna pamięć / roz. przepr. Joanna Cieśla. *Polityka*. 7 listopada. Nr 45. S. 96–98.
91. Żyto K. Kino grozy „a la polonaise” – „Pokłosie” Władysława Pasikowskiego. *Film & TV Kamera*. 2013. Nr 3. S. 25.
92. Білокінь К., Дейнека є., Крисальна А. Досвід іноземних країн у відстоюванні вітчизняного кіно. *Кіно – Театр*. 2018. №4. С. 2–4.
93. В’ятрович В. “Волинь” vs “Катинь”. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/viatrovych/5a04520f1a78b/page_3/

94. Гірік С. Політика образів. Стереотипні та нестереотипні уявлення в сучасному польському історичному кіно. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/avtorska-kolonka/535-serhii-hirik-polityka-obraziv-stereotypni-ta-nestereotypni-uiavlennia-v-suchasnomu-polskomu-istorychnomu-kino>

95. Nowak K. Film „Pokłosie” jako katalizator kolejnej dyskusji o wydarzeniach z Jedwabnego z 1941 roku. Nigdy więcej. 2016. Nr 22.

96. Каліщук О. “Волинь”: війна пам’яті чи кіномистецтво? Луцьк: Терези, 2017. С. 11.

97. Nowicka M. Polskość jako przedmiot sporu. Przykład kontrowersjo wokół filmu Pokłosie w reż. Władysława Pasikowskiego. Studia Socjologiczne. 2015. Nr 1 (216). S. 183–210.

98. Toczyski P. „Pasikowszczyzna” jako spojrzenie na polskość poprzez lokalne i paneuropejskie symbole. Media – Kultura – Komunikacja Społeczna. 2015. Nr 11/4. S. 107–121.

99. Sprawozdanie z realizacji projektu edukacyjnego „Katyń... Ocalić od zapomnienia – wspomnienia rodzin”.

100. Зінченко О. М. Польські олені, Обама та колективна пам’ять українців. Як подолати тяжіння минулого. Українська миротворча школа. Харків: ТОВ “Видавництво права Людини”, 2016. С. 62.

101. Коваль П. Українці й поляки повинні спільно зняти фільм про свою історію / розм. Юрій Банахевич. URL: <http://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/2115928-pavel-koval-polskij-politik-kolisnij-deputat-evroparlamentu.html>

102. Коженівська-Бігун А. Катинь. Український журнал. 2007. № 12. С. 24–25.

103. Махун С. Януш Куртика: “Історична політика – це справа держави”. Дзеркало тижня. 2009. 5–11 грудня (№ 47). URL: https://zn.ua/internal/yanush_kurtyka_istoricheskaya_politika_eto_delo_gos_udarstva.html

104. Сариуш-Вольська М., Трансформація історичної пам’яті у польському кіно, “Наукові записки Українського католицького університету” 2015, ч. 6: Журналістика. Медіакомунікація, вип. 1, с. 113–118

105. Чижевський Р. Світ після “Волині”: Це просто добре кіно. Український тиждень. 2016. 10 листопада (№ 45).

106. Широкопад А. Див, також: Широкопад А. «... Какой провокации опасался Сталин в 1941 году?» Чудеса и приключения. 2003. № 10; Широкопад А. Давний спор славян. Россия, Польша, Литва. Москва, Издательство «Хранитель», 2007.

107. Pietrasik Z. Zostaną tylko guziki. Polityka. Warszawa, 2007. 12 września. Nr 37. S. 66–67.

108. Semka P. „Pokłosia” nie wolno krytykować? Rzeczpospolita. 2012. 22 listopada
109. Abramowicz M. To nasz polska hańba. Gazeta Wyborcza. 2012. 3 grudnia. Nr 280. S. 10.
110. Sobolewski T. Nie bać się „Pokłosia”. Gazeta Wyborcza. 2012. 8 listopada. Nr 261. S. 14.
111. Hollender B. Zmowa milczenia. Rzeczpospolita. 2012. 9 listopada. Nr 262. S. A10.
112. Hollender B. Zmowa milczenia. Rzeczpospolita. 2012. 9 listopada. Nr 262. S. A10.
113. Passent A. Hejting usprawiedliwiony. Rzeczpospolita. 2012. 12 grudnia. Nr 290. S. A11.
114. Adamski Ł. „Wołyń” ma moc. Rzeczpospolita. 2016. 7 października. Nr 235. S. A12.
115. Jasina Ł. Polskie „Bękarty wojny”. Rzeczpospolita. 2016. 1-2 października. Nr 230. Plus-Minus (40). S. 30–31.
116. Smoleński P. Wołyńska ruletka. Gazeta Wyborcza. 2016. 1–2 października. Nr 230. S. 26.
117. “Pokłosie” pod nosem Sikorskiego. Nasz Dziennik. 2013. 4–5 maja. Nr 103; Żebrowski L. „Pokłosie”? Nie, dziękuję. Nasz Dziennik. 2012. 21 listopada. Nr 272. S. 20.
118. Piotrowska A. Matka polka wołyńska. Polityka. 2016. 5-11 października. Nr 41. S. 62–63.

Information about the author:
Kalishchuk Oksana Mykolaivna,

Ph Science (history), Professor,
Professor at the Department of Ukraine and Archeology
Lesya Ukrainka Volyn National University
13, Voli square, Lutsk, 43025, Ukraine